

УДК 93/94:330.83/372.8»19»

Наталя Пасічник

**ВИКЛАДАННЯ НАУКИ ПРО ФІНАНСИ У НІЖИНСЬКОМУ
ЮРИДИЧНОМУ ЛІЦЕЇ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА**

У статті розглядаються закони казенного управління як навчальна дисципліна, при вивченні якої студенти Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька (1840–1875 рр.) здобували фінансово-правові знання, необхідні для їх майбутньої професійної діяльності. Аналізуються окремі автобіографічні факти й ніжинський період науково-педагогічної діяльності усіх викладачів науки про фінанси цього навчального закладу. На основі архівних джерел відтворюється тогочасний зміст науки про фінанси й прослідковується поступовий відхід від економічної домінанти – до фінансово-правової.

Ключові слова: Ніжинський юридичний ліцей, князь Безбородько, статут, фінанси, закони казенного управління.

Масштабні економічні перетворення, що відбувалися в Російській імперії в XIX ст., зумовили кардинальні нововведення в державному управлінні, законодавчій базі й актуалізували необхідність якісної підготовки майбутніх чиновників. Підготовка фахівців для різноманітних сфер державного управління здійснювалася в основному через вивчення юридичних наук в університетах та ліцеях юридичного профілю. У XIX ст. питома вага студентів-юристів становила в середньому 40–49 % від загальної кількості студентської молоді [1, с. 67]. У першій половині XIX ст. на території Наддніпрянської України юридичну освіту окрім університетів (Харківського та університету св. Володимира (м. Київ) можна було здобути у Рішельєвському ліцеї (1817–1864 рр.) м. Одеси та в юридичному ліцеї князя Безбородька (1840–1875 рр.) м. Ніжин.

Історія Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька – навчального закладу, що відіграв помітну роль і в вітчизняній історії та освіті в цілому, і в історії юридичної освіти зокрема – розпочинається 24 квітня 1840 р. Юридичний ліцей виник внаслідок другої реорганізації елітарного навчального закладу, заснованого за ініціатииви та на кошти братів Безбородьків у Ніжині (1820–1832 рр. функціонувала гімназія вищих наук князя Безбородька, 1832–1840 рр. – фізико-математичний ліцей князя Безбородька). Перетворення фізико-математичного ліцею на юридичний, оприлюднене в іменному указі, «...в видах улущшения нынешнего состояния Лицея Князя Безбородко и доставления оному больших средств к успешному образованию юношества, приготавливающегося в гражданскую службу» [2, с. 150]. Статут Ніжинського юридичного ліцею визначав базові правові основи його діяльності, структуру управління, структуру і принципи організації навчального процесу [2, с. 151–171]. Основною метою ліцею, згідно § 6 статуту, було «распространение основательных сведений по части отечественного законодательства» [2, с. 151].

Різнманітні аспекти діяльності Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька в XIX – на початку XX ст. аналізувалися Н. Кукольніком [3], І. Сребницьким [3, с. 110–132.], М. Лавровським [3, с. 27–109.], П. Заболотським [4], Є. Петуховим [5], С. Рождественським [6], В. Григорьевим [7], В. Гессеном [8] та ін.

За радянських часів дослідженню історії Ніжинського юридичного ліцею не приділялося належної уваги. У окремих публікаціях цей навчальний заклад лише згадувався [9–12]. У праці Г. Васильківського «Ніжинський державний педагогічний інститут імені М. В. Гоголя» [13] юридичний ліцей розглядається як історичний етап у контексті розвитку Ніжинської вищої школи.

На сучасному етапі діяльність Ніжинського юридичного ліцею досліджують Г. Самойленко, О. Самойленко [14–15], Л. Міхневич [16], А. Торубара [17] та ін. У науковому дослідженні О. Войно-Даньчишиної [18] проаналізовано нормативно-правові засади розвитку вищої юридичної освіти в Наддніпрянській Україні, в тому числі й Ніжинського юридичного ліцею. Автори сучасних досліджень дотримуються обґрунтованої ідеї щодо утилітарного характеру юридичного ліцею у Ніжині, де створено спеціальну юридичну школу для підготовки юристів-практиків – суддів, слідчих, нотаріусів та інших чиновників судових установ. Викладання юридичних дисциплін передбачало основну мету – засвоїти Звід законів Російської імперії [19]. Але, у сучасній історичній літературі майже відсутні спеціальні дослідження, присвячені викладанню окремих навчальних предметів в цьому навчальному закладі. У межах цієї статті, на основі персоніфікованого підходу та використання джерельної бази проаналізуємо, як викладалася наука про фінанси у Ніжинському юридичному ліцеї князя Безбородька.

Період функціонування ліцею до кінця 60-х рр. XIX ст. автори історії юридичного ліцею оцінювали як достатньо вдалий, оскільки налагоджено навчальний процес; простежувалися атрибути університетської діяльності у вигляді актових промов викладачів з актуальної наукової проблематики, наукових публікацій окремих професорів ліцею, підготовки і захисту викладачами наукових праць, велася студентська наукова робота (дослідження для здобуття медалей). Фінансування юридичного ліцею (в обсязі 12 ½ тис. карбованців (далі – крб.) щороку) дозволяло сформувати штат високопрофесійних викладачів, навчальну матеріальну базу й утримувати ліцейний пансіон. Згідно штатного розпису 1840 р., професори ліцею отримували платню 750 крб., тоді як ад'юнкт університету – 800 крб., університетський ординарний професор – 1200 крб., а з урахуванням дешевизни життя в провінційному Ніжині – це було вигідно не лише для молодих випускників університетів, але й для сімейних викладачів [20, с. 121–124].

Організація навчального процесу в юридичному ліцеї регламентувалася статутом Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька, затвердженим імператором Миколою I 24 квітня 1840 р. [2, с. 151–171]. Параграф шостий статуту містить перелік навчальних предметів, що викладалися, з деякою деталізацією сутності кожного та посиланням на конкретні томи Зводу Законів Російської імперії за навчальними дисциплінами. Наведемо цей перелік. Догматичне й моральне богослов'я, історія православної російської церкви й церковне законодавство. Енциклопедія законодавства і державні закони (закони основні, установи державні та губернські разом зі статутами про службу громадянську і закони про майно). Звід Законів Т. I–III і XI. Закони казенного управління (статути про повинності й статути казенного управління). Звід Законів Т. IV–VIII. Закони громадянські (загальні і місцеві, межові і закони державного благоустрою). Звід Законів Т. X–XII. Закони поліцейські та карні з судочинством. Звід Законів Т. XIII–XV. Загальна й російська статистика і російська історія. Російська мова. Французька мова. Німецька мова [2, с. 152–153].

Розподіл кафедр за статутом визначав виключно практично-спеціальний характер ліцею. На основі цього переліку навчальних предметів можна констатувати, що студенти ґрунтовно вивчали законодавство, на засадах Зводу Законів Російської імперії (ніякі теоретичні та історико-правові елементи при викладанні юридичних наук не допускалися, оскільки окрім енциклопедії законодавства, в ліцеї не вивчалася жодного науково-теоретичного предмету: ні римського права, ні політичної економії, ні міжнародного права) та здобували загальноосвітню підготовку, необхідну для їх майбутньої діяльності як юристів-практиків в конкретних сферах юридичної діяльності. Зрозуміло, що орієнтація юридичної підготовки студентів не на вивчення абстрактних правових принципів і доктрин, а на діюче законодавство, з одного боку, посилювало їхню практичну підготовку, але, в той же час, обмежувалися перспективи юриспруденції щодо порівняння, реформування та вдосконалення. Окрім практичної підготовки майбутніх чиновників, значну увагу приділяли їх благонадійності. У правилах ліцею 1873 р. зазначено, якщо за період навчання в ліцеї студенти не були помічені у жодних неправомірних діях та неухильно виконувати усі існуючі правила, то після закінчення навчального закладу, окрім атестату, видавалося ще посвідчення про благонадійність [21, арк. 5].

За статутом при юридичному ліцеї функціонувала гімназія із шестирічним терміном навчання як підготовчий заклад для вступу в ліцей. Діяльність гімназії регламентувалася загальним статутом гімназій 1828 р. Фінансування гімназії з державної казни було в розмірі 5828 крб. щорічно. У юридичному ліцеї повний курс навчання був трирічний і поділявся на 6 семестрів. Вихованці, котрі закінчили навчання із високими результатами, отримували право на чин XII класу при вступі на службу, а випускники, які мали задовільні результати – право на чин XIV класу. Випускники юридичного ліцею князя Безбородька прирівнювалися до студентів університетів щодо присвоєння офіцерського чину й тривалий період функціонування ліцею приймалися без вступних випробувань на перший курс університетів [20, с. 118].

Фінансово-правові знання студенти Ніжинського юридичного ліцею здобували при вивченні законів казенного управління. Для порівняння зазначимо, що у цей період наука про фінанси вже вводиться до навчальних програм юридичних факультетів Московського, Санкт-Петербурзького й Казанського університетів [21]. Відповідно до загального статуту імператорських російських університетів (1835 р.), у вузах Російської імперії створювалася кафедра законів про державні повинності й фінанси; а самостійна кафедра фінансового права на юридичних факультетах університетів сформувалася за статутом 1863 р. Виокремлення фінансів і фінансового права в самостійні сфери наукового дослідження призвели до зміни навчальних планів і в юридичному ліцеї князя Безбородька. Наприклад, в огляді викладання наук за 1862–1863 навчальний рік студенти вже вивчали дисципліну «закони про фінанси» [23].

За часи функціонування Ніжинського юридичного ліцею науку про фінанси у цьому навчальному закладі викладали: у 1842–1844 рр. Глушановський Антон Андрійович, у 1845–1850 рр. Бунге Микола Християнович, у другому півріччі 1850–1851 навчального року – Пій Никодимович

Даневський, у 1851–1853 рр. Незабитовський Василь Андрійович, 1853–1860 рр. Янишевський Олександр Феліксівич, 1861–1873 рр. Жданович Лев Іванович (упродовж 1862–1866 рр. перебував у закордонному відрядженні), 1861–1866 рр. Патлаєвський Інокентій Іустинович, 1873–1876 рр. Яснопольський Микола Петрович. Інформацію подаємо з 1842 р., тому що наука про фінанси викладалася на третьому курсі юридичного ліцею, а включення 1876 р. пояснюється тим, що це рік останнього випуску з ліцею. У межах цієї статті проаналізуємо лише окремі автобіографічні факти й «ніжинський період» науково-педагогічної діяльності названих науковців.

А. Глушановський (1816–1902 рр.) – нащадок давнього козачого роду, навчався в гімназії вищих наук князя Безбородька і Чернігівській гімназії, вищу освіту здобув на юридичному факультеті Київського університету (перший випуск 1838 р.). Педагогічну діяльність розпочав, викладаючи історію і статистику спочатку в Кам'янець-Подільській, а потім – в Новгород-Сіверській гімназіях. 1842 р. йому була представлена кафедра фінансового права в Ніжинському ліцеї [20, с. 253]. Викладав фінанси упродовж двох річних курсів. У статті, присвяченій А. Глушановському, її автор М. Гербель описує атмосферу, що панувала в той період в ліцеї – «дружеские отношения между профессорами, товарищами по университетскому образованию, их молодость, не отдалявшая их от юных их слушателей, условили те близкие отношения между профессорами и студентами, которые не могут не приносить существенной пользы и науке и юным её adeptам» [20, с. 253].

У 1845 р. в ліцеї князя Безбородька розпочав свою науково-педагогічну діяльність видатний український вчений-економіст, відомий громадський діяч, майбутній міністр фінансів Російської імперії М. Бунге (1823–1895 рр.). Після закінченню університетського курсу юридичного факультету Київського університету, зі ступенем кандидата законодавства, 31 жовтня 1845 р. Миколу Християновича призначено викладачем законів казенного управління [20, с. 233], а після успішного складання іспиту на ступінь магістра державного права і захисту дисертації на тему «Дослідження засад торговельного законодавства Петра Великого» [24], з 19 грудня 1847 р. – професором ліцею князя Безбородька [25, арк. 6]. На цій посаді він перебував до 31 жовтня 1850 р. Саме в ніжинський період діяльності М. Бунге розпочав свої наукові дослідження з фінансової проблематики. Для урочистого акту 1849 р. ним підготовлена промова про кредит, котра являла собою загальне дослідження цієї важливої галузі фінансової науки. Через півтора року в передмові до праці «Теорія кредиту» [26] М. Бунге самокритично оцінив цю промову й публікацію, відзначаючи, що це було лише загальне, «незріле» (на його думку) дослідження, проте ця праця отримала значну кількість схвальних відгуків. Тому ми можемо відзначити, що вже на початку наукової діяльності Миколі Християновичу були притаманні значна працездатність, вимогливість до себе, здатність до постійного саморозвитку.

У енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрона подається інформація щодо ніжинського періоду діяльності Миколи Християновича як особистості й викладача. У Ніжині М. Бунге приєднався до невеликого гуртка передових осіб, котрі мали значний вплив не тільки на учнівську молодь, а й на місцеву громадськість в цілому. Високоосвічений, у цьому повітовому містечку він сприймався як місіонер європейської науки і громадянськості. Саме він привніс у навчальний процес просвітницькі ідеї, інтерес до явищ західноєвропейського життя і науки. Серед визначних рис науково-педагогічної діяльності М. Бунге сучасники відзначали небайдужість до студентської молоді, уміння розгледіти їхні особистісні здібності й таланти і, як наслідок, наявність значної кількості студентів, які цікавилися фінансовою наукою, яку викладав Микола Християнович та її економічними й правовими аспектами [27]. Він перший почав проводити практичні заняття зі студентами; щотижнево проводив консультації (у річному звіті ліцею за 1850 р. використано поняття «репетиції») [28, арк. 6]; додатково займався вдома зі своїми учнями німецькою і французькою мовами, щоб вони самостійно могли опрацьовувати наукові праці іноземних науковців. Цю унікальну рису – відчувати в молодому поколінні винятковість, обдарованість М. Бунге зберіг і ставши професором Київського університету.

Згідно звіту про викладання законів казенного управління у другому півріччі 1850/1851 навчального року Радою ліцею викладання законів казенного управління, до призначення викладача кафедри, доручено професору законів громадянських і законів державного благоустрою Плію Никодимовичу Даневському [29, арк. 37], який працював у Ніжинському ліцеї упродовж 1843–1853 рр. П. Даневський опублікував декілька наукових праць юридичного змісту, що були високо оцінені фахівцями, проте вони не стосувалися фінансової проблематики і, відповідно, виходять за межі нашого дослідження.

Викладання на кафедрі законів казенного управління продовжив випускник юридичного факультету Київського університету Василь Андрійович Незабитовський (1824–1883 рр.). Цей період його наукової діяльності охарактеризував відомий історик права О. Романович-Славатинський у передмові до посмертного видання зібрання творів В. Незабитовського [30], де зазначено, що В. Незабитовський у Ніжині багато працював над наукою про фінанси, приділяючи

особливу увагу історії російського фінансового законодавства [30, с. II–III]. Саме в цей період були написані авторські наукові праці з фінансового права: актова промова «Нарис казенних доходів в Росії з часів імператора Петра Великого до смерті імператриці Єкатерини II» [30, с. 75–101] і магістерська дисертація «Про податну систему в Московській державі, з часів встановлення єдиновладдя до введення подушної податі Петром Великим» [30, с. 1–70]. На жаль, ці праці ніжинського періоду стали широко відомі науковій громадськості лише після смерті автора, коли значна частина викладеного у них матеріалу була вже застарілою, проте науковці відзначають їхню лаконічну змістовність, точність і простоту авторських визначень. Після захисту магістерської дисертації, В. Незабитовського затверджено професором кафедри в ліцеї князя Безбородька, де він перебував до 5 серпня 1853 р. (переведення до Київського університету).

Вакантну кафедру законів казенного управління посів кандидат права, випускник юридичного факультету Київського університету О. Янишевський (1833–1860 рр.), котрий упродовж шести років викладав науку про фінанси в юридичному ліцеї м. Ніжина й завідував ліцейною бібліотекою. 1860 р. О. Янишевський помер від віспи [20, с. 21]. Науковій спадщині він не залишив.

У лютому 1861 р. виконувачем обов'язки професора кафедри законів казенного управління призначено Льва Івановича Ждановича (1834–1901 рр.), котрий здобув освіту в Ніжинській гімназії, мав досвід канцелярської служби, під час якої витримав при Київському університеті іспити й отримав ступінь кандидата законодавства [20, с. 257]. У листопаді 1862 р. Л. Жданович відряджається на два роки за кордон для підготовки до професорського звання із фінансового права й державного благоустрою. Термін наукового відрядження продовжено до 1 січня 1866 р. За період наукового стажування Л. Жданович слухав лекції відомих представників тогочасної німецької фінансової і економічної науки – Рау, Рошера та ін. Звіти Л. Ждановича про його діяльність під час закордонного наукового відрядження, як і інших науковців, друкувалися в журналі Міністерства народної освіти. Наприклад у звіті за перше півріччя 1863 р. Л. Жданович детально описує своє враження від лекцій професора Рошера, інтерпретує використання Рошером історико-фізіологічного методу при розробці теорії і політики народного господарства [31]. Після повернення Л. Жданович (1866 р.) викладав фінансову науку в Ніжинському юридичному ліцеї упродовж семи років [20, с. 257–258]. Науковим прагненням Л. Ждановича не судилося здійснитися. Після закінчення викладацької діяльності в Ніжинському юридичному ліцеї (1873 р. за станом здоров'я вийшов у відставку) працював директором Чернігівської земської учительської семінарії, директором учительської семінарії в Дерпті, директором народних училищ Чернігівської губернії.

У період закордонного відрядження Л. Ждановича науку про фінанси в Ніжинському ліцеї викладав Інокентій Лустинович Патлаєвський (1839–1883 рр.). Свою викладацьку діяльність науковець розпочав 7 серпня 1863 р. виконувачем обов'язків професора кафедри законів казенного управління, де викладав до 1866 р. [20, с. 297]. І. Патлаєвський працював у славетному ліцеї у не найкращі для даного навчального закладу часи. Після видання нових штатів в 1863 і 1864 рр. служба в ліцеях втратила привабливість, навіть матеріальне становище вчителів гімназії було привабливішим порівняно з викладанням в ліцеях. Зміна матеріального забезпечення вплинула і на кількісний, і на якісний склад викладачів юридичного ліцею. Викладачі іноді заради додаткового заробітку бралися за приватні уроки або займалися підсобним господарством, окремі – здавали в найм кімнати пансіонерам. Проте викладачі ліцею продовжували здійснювати науково-дослідну діяльність. Коли 1863 р. міністр народної освіти О. Головін висунув вимогу, щоб усі викладачі подали інформацію про надруковані або підготовлені до видання наукові та літературні праці, то викладачі ліцею оформили відповідні списки; той факт, що не всі їх напрацювання були надрукованими, викладачі пояснили нестачею особистих або ліцейних грошових засобів [20, с. 123–125]. Проте необхідно зазначити, що ніхто не перевіряв ці розробки, тому ступінь їх наукової і практичної значущості залишається невизначеною.

Непривабливі матеріальні умови, незначна престижність цієї праці призвела до частої зміни значної кількості викладачів ліцею; кафедри посідали кандидати на короткий час, бажаючи скористатися необтяжливими обов'язками і наявним вільним часом, який вони використовували для підготовки для здобуття вищих наукових ступенів. Ці можливості використав й Інокентій Лустинович для підготовки до іспиту на звання магістра фінансового права, який він склав 1865 р. у Київському університеті та підготовки дисертації «Грошовий ринок в Росії від 1700 до 1762 р.» [32], котру захистив 1868 р. у Новоросійському університеті. Також до наукового доробку І. Патлаєвського за часи його науково-педагогічної діяльності у Ніжинському ліцеї можна віднести актову промову «Реформи в фінансовому законодавстві теперішнього царювання» [33].

У період викладацької діяльності у Ніжинському ліцеї І. Патлаєвський зблизився з найкращими професорами ліцею – істориком І. Лашнюковим (викладав також і статистику), який не був красномовцем, але пробуджував думки навіть у «опустившихся и ленивых умов» [20, с. 411] і професором російської словесності Ф. Вороним [20, с. 124] – носіями прогресивних поглядів

відміни кріпосництва, аналітичності дослідження різноманітних суспільних явищ. 1866 р. юридичний факультет Новоросійського університету, за пропозицією професора історії російського права даного навчального закладу Ф. Леонтовича (майбутній ректор Новоросійського університету, який був знайомий з І. Патлаєвським ще з часів навчання у Київському університеті), запросив молодого науковця викладати фінансове право.

Упродовж 1873–1876 рр. – останніх років функціонування юридичного ліцею в Ніжині – посаду професора кафедри законів казенного управління посідав Микола Петрович Яснопольський (1846–1900 рр.), який на той час закінчив юридичний факультет Київського університету, був стипендіатом для підготовки до професорського звання з фінансового права та мав нетривалий досвід викладання політичної економії в Новоалександрійському сільськогосподарському інституті. Саме в перший рік викладання фінансового права в юридичному ліцеї М. Яснопольський починає досліджувати проблематику, що в майбутньому перетворюється на тему його дисертаційного дослідження «Про географічний розподіл державних доходів і витрат в Росії» [34]. Через деякий період, у передмові до цього дослідження автор описав початок наукових розвідок з теми, що був пов'язаний з підготовкою актової промови 4 вересня 1873 р. Ще тоді Микола Петрович хотів ознайомити слухачів з актуальною фінансовою проблемою, що стосується життєвих інтересів провінційного суспільства, тобто з'ясувати справедливність розподілу тягаря імперських витрат між центром і національними країнами. При підготовці промови М. Яснопольський зібрав та систематизував дані бюджету, на основі звітів державного контролю й казначейства, що почали друкуватися в додатках до бюджету з 1868 р. Автор зазначав, що через нестачу джерел йому не вдалося зробити порівняння між країнами з даної теми, тому що в навчальних посібниках тогочасних авторитетів фінансової науки (посилається на підручники Рошера і Вагнера) містилися лише стислі зауваження щодо регіонального розподілу бюджетних засобів [34, с.1]. Після перетворення юридичного ліцею князя Безбородька в історико-філологічний інститут М. Яснопольський вийшов у відставку та продовжив працю над своєю магістерською дисертацією.

Згідно зі статутом (§ 45), обов'язком професорів було повне, правильне та благочинне викладання свого предмету, з урахуванням останніх наукових досягнень. Читання лекцій професорами здійснювалося згідно програм, що щорічно подавалися на початок навчального року до Ради ліцею. Закони казенного управління (закони про фінанси) викладалися на третьому (випускному) курсі ліцею упродовж двох семестрів. У філії Чернігівського обласного державного архіву в м. Ніжині (фонд 1359, опис № 1 за 1832–1874 рр.) зберігаються програми по кафедрі законів казенного управління за 1849/1850 н. р., 1850/1851 н. р., 1852/1853 н. р., на основі аналізу яких можна відтворити тогочасну змістовну складову фінансової науки.

У річному звіті ліцею за 1850 р. зазначено, що закони казенного управління викладалися студентам третього курсу упродовж двох семестрів в обсязі однієї години на тиждень; викладав дисципліну впродовж 1849/1850 навчального року магістр М. Бунге, керуючись IV–VIII томами Зводу законів Російської імперії і творами Рау, Горлова, Канкріна та ін.; в способах викладання змін не було; щотижнево надавалися консультації студентам по курсу [35, арк. 6]. Згідно програми кафедри законів казенного управління, автором якої був М. Бунге, у курсі викладалися: 1) загальнотеоретичні поняття; 2) стисла історія фінансових постанов Росії; 3) діюче законодавство. М. Бунге відзначає, що при підготовці курсу використовував твори Мальхуса, Рау, графа Канкріна, професора Горлова [36, арк. 5]. Треба відзначити, що праці цих дослідників широко використовувалися при викладанні фінансової науки на той час та були важливим етапом становлення фінансової науки Російської імперії. Стисло охарактеризуємо праці вищезазначених науковців. Підручник політичної економії німецького економіста і статистика К. Рау, виданий 1832 р., складався з трьох томів (перший том «Основи вчення про народне господарство», другий – «Основи економічної політики», третій – «Основні начала фінансової науки») [37] і був широко відомим в Російській імперії навіть до його перекладу російською мовою 1867 р. Саме третій том, що містив загальні засади фінансової науки і розділи, присвячені державним витратам, державним доходам (від державного майна, регалій, лісів, промислових підприємств, капіталів, мит, податків), державним кредитам, бюджету й організації фінансового управління, став базовою книгою фінансових теоретиків і практиків. Ще один представник німецької школи фінансів К. фон Мальхус зосереджував увагу на проблемах фінансового управління [38]. Праця Є. Канкріна (державного діяча, міністра фінансів у 1823–1844 рр., під керівництвом якого здійснено фінансову реформу) «Короткий огляд російських фінансів 1838 року», містила значний фактичний та статистичний матеріал, що дозволяв порівнювати економічне становище різних регіонів держави та платоспроможність податних станів [39]. «Теорія фінансів» І. Горлова – перший підручник фінансової науки, підготовлений в Росії і виданий російською мовою [40], де досліджувалися державні доходи й видатки, фінансове законодавство та порівнювалися податкові системи різних західноєвропейських країн з російською.

Змістовно курс закони казенного управління М. Бунге поділяв на п'ять частин: вступ; про державні потреби; про державні доходи; про фінансове управління; про державний кредит. При викладанні кожної частини значну увагу приділяв загальнотеоретичній характеристиці фінансових явищ і процесів, історії їхнього розвитку та впливу на народне багатство в цілому. Наприклад, виклад третьої частини курсу починався із загальної характеристики податей, їхніх видів, аналізувалися особливості прямих і непрямих податків, наводилися загальнотеоретичні принципи оподаткування; описувалася історія розвитку податей в Російській імперії (в хронологічній послідовності по імператорам) і визначалась залежність розвитку народного господарства від податної системи [36, арк. 5–7]. При вивченні четвертої частини курсу «Про фінансове управління» (М. Бунге ще використовує назву «Про фінансовий устрій») передбачалося вивчення доходів і витрат держави за окремими статтями та рахункові статуту. При огляді податкового управління за основу викладання окрім вітчизняного законодавства автор курсу брав твори Є. Канкріна і Т. Мальхуса [36, арк. 8]. Викладання п'ятої частини курсу «Про державний кредит», магістр М. Бунге також, починав з загальної характеристики кредиту та його економічної сутності.

Для більш повного змістовного уявлення про курс законів казенного управління в той період наведемо повний перелік екзаменаційних питань з предмету науки законів казенного управління за 1849/1850 н. р., розроблених професором М. Бунге. 1. Загальне поняття про фінансову науку. Література. 2. Про державні потреби і засоби для їхнього задоволення. 3. Про державне майно й загальне поняття про державне майнове землеволодіння. 4. Закони про державне майнове землеволодіння. 5. Загальне поняття про доходи з лісової промисловості та про ліси казенні. 6. Про золоті копальні. 7. Про гірську промисловість та уральські гірські промисли. 8. Про гірничі промисли алтайські, нерчинські, про золотопромисловість Сибіру та золоті піски Росії. 9. Про сольові доходи та сольовий статут. 10. Про монети та монетний статут. 11. Про податі взагалі. 12. Історичне обговорення податей в Росії. 13. Статуту про податі. Прямі податі. 14. Загальне поняття про непрямі податі та статуту про мита. 15. Про податі від споживання. 16. Постановлення про види, продаж напоїв та нагляд за «питейною частию». 17. Про акцизи з тютюну й цукробурякового виробництва. 18. Загальне поняття про мито; історичне обговорення мита в Росії. 19. Митний статут. 20 Статут про повинності. 21. Про фінансове управління та державний кредит [36, арк. 19].

Таким чином, змістовно, фінансова наука не виходила за рамки державних фінансів, тобто проблеми розглядалися лише в межах бюджетної системи, закони казенного управління охоплювали як загальнотеоретичні фінансово-економічні поняття, явища і процеси, так і законодавчу регламентацію цих процесів в Російській імперії. За роки викладання цього курсу М. Бунге, матеріал подавався без жорсткої прив'язки до Зводу Законів Російської імперії, викладання мало не лише прикладну юридичну скерованість, а й загальнотеоретичну; окрім юридичної складової студенти опановували економічний зміст податково-бюджетних явищ і процесів. Навчальна програма та екзаменаційні питання, автором яких був М. Бунге, дозволяє констатувати, що на той час, фінанси фактично являли собою комплексну навчальну дисципліну, що містила елементи камералістики, політичної економії, науки про фінанси, економічної політики.

У цілому у першій половині XIX ст. фінансова наука переживала процес становлення і являла собою частину теоретичного дискурсу в межах економічної та правничої наук. У цей період економічний фундамент фінансової науки становила класична політична економія, яка була започаткована у кінці XVII – на початку XVIII ст. В. Петті в Англії та П. Буагільбером у Франції, проіснувала до другої половини XIX ст. і отримала своє логічне завершення у працях Дж. Мілля (Англія). Ідеї представників класичної школи політичної економії кардинально вплинули на господарське та фінансове життя європейських держав. Фінансові концепції класичної політекономії були тією домінантою, на яку спиралося розв'язання основних проблем первісного нагромадження капіталу, а потім і конкурентної ринкової економіки. На підставі класичної фінансової концепції розроблялися основні принципи фінансової політики того історичного періоду. Класична політекономія обґрунтувала основні постулати, необхідні для розвитку ринкової економіки та здійснила переворот в основних концепціях економічної і фінансової науки [41].

Поступово закони казенного управління відходять від економічної домінанти і посилюється юридична складова. Ці реалії чітко відображені вже у програмах наступника М. Бунге на кафедрі законів казенного управління – В. Незабитовського. У програмі кафедри на друге півріччя 1851/1852 навчального року Василь Андрійович систему законів казенного управління розбиває на три частини: 1) закони про суди, що належать державному казначейству; 2) закони про повинності; 3) рахункові статуту [42, арк. 113–118]. В. Незабитовський зазначає, що викладання законів казенного управління скеровуватиметься на ознайомлення слухачів з основами діючих постанов, відповідно його виклад матеріалу з предмету матиме в основному догматичний характер [42 арк. 49–53]. В основу викладання курсу В. Незабитовським покладено Звід законів Російської імперії (томи IV–VIII), де матеріал викладено таким чином: статуту про повинності (том IV); статуту про податі й

мита (томи V–VIII). Проте науковий стиль викладання вимагав, як зазначав Василь Андрійович, аналізу теоретичних понять задля належного засвоєння діючого фінансового законодавства; тому окрім законодавчої складової, задля теоретичних узагальнень він використовував ідеї, обґрунтовані у працях барона Мальхуса, Рау, графа Канкріна та Якоба [42, арк. 53]. У програмі по кафедрі законів казенного управління, підготовленій В. Незабитовським на друге півріччя 1852/53 навчального року, простежується збільшення кількості теоретичних джерел, особливо з історії фінансів – твори Гагемейстера, Толстого, Канкріна, а також авторські дослідження самого В. Незабитовського [42, арк. 58]. Твір Юлія Андрійовича Гагемейстера «Розвідки про фінанси стародавньої Росії» [43] був одним з перших досліджень з історії розвитку фінансів в Російській імперії. Історія російських фінансів у цій науковій розвідці охоплювала три періоди: 1) до 988 р.; 2) до 1236 р.; 3) до 1462 р. і була написана на основі аналізу стародавніх культурних пам'яток (літописів, трактатів, грамот, договорів). Праця Дмитра Андрійовича Толстого «Історія фінансових установ Росії з часів заснування держави до смерті імператриці Катерини II» [44], як очевидно з назви, охоплювала історичний період до кінця XVIII ст. й включала аналіз джерел, що були віднайдені вже після виходу твору Ю. Гагемейстера (твори Г. Котошихіна, І. Посошкова, Ю. Крижаніча та ін.). Вищезазвані праці Гагемейстера і Толстого об'єднує використання історичного методу в фінансових дослідженнях. «Нарис політичної економії і фінансії» Є. Канкріна [45] являв собою теоретичне дослідження фінансів (розгляду фінансів присвячена третя частина твору) і містив значну кількість прикладів з історії фінансів зарубіжних країн. Напрацювання В. Незабитовського з історії фінансової науки стосувалися податної системи в Московській державі [30, с.1–70] та еволюції казенних доходів Росії упродовж XVIII ст. [30, с.75–101].

Таким чином, за часи функціонування юридичного ліцею князя Безбородька весь професорсько-викладацький склад кафедри законів казенного управління складався з випускників юридичного факультету Київського університету. На початок викладання фінансової науки, на кафедрі професорське звання мав лише П. Даневський, котрому доручено викладання на вакантній кафедрі на один семестр, проте всі викладачі кафедри мали науковий ступінь кандидатів законодавства. Науку про фінанси за цей період викладали 8 осіб, тобто спостерігалася висока плінність кадрів (середня тривалість їхньої діяльності на кафедрі складала 4 роки і 3 місяці). За соціальним походженням викладацький склад кафедри відносився до різних верств населення: шість викладачів кафедри (75 %) належали до дворянського стану, з родини чиновника – В. Незабитовський, І. Патлаєвський – з купецтва. Четверо з викладачів кафедри – М. Бунге, В. Незабитовський, О. Янишевський та І. Патлаєвський – саме в цьому навчальному закладі здобули перший досвід викладацької діяльності. У майбутньому всі професори кафедри, окрім О. Янишевського, зробили кар'єру на перспективних службових поприщах. За період функціонування юридичного ліцею фінанси як навчальна дисципліна виокремилася із законів казенного управління в самостійну науку про фінанси. За навчальними програмами та екзаменаційними питаннями з цієї навчальної дисципліни прослідковуються зміни у змісті курсу, поглиблюється фінансово-правова складова.

Список використаних джерел

1. Захаров В. В. Юридическое образование в России во второй половине XIX – начала XX в. // Изучать юриспруденцию jako прав искусство. Очерки истории юридического образования в России (конец X–XX вв.). Курск, 2008. 160 с.
2. Журнал Министерства народного просвещения. Часть XXVI. СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1840. 208 с.
3. Лицей князя Безбородко. СПб.: В Типографии Императорской академии наук, 1859. 208 с.
4. Заболотский П.А. Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине (1875–1910) // Журнал Министерства народного просвещения. 1912. Январь. С. 35–37.
5. Петухов Е. В. Гимназия высших наук в Нежине. 1820–1832 (К 75-летию со дня основания). Исторический очерк. СПб.: Типография В. С. Балашева и К°. 1895. 61 с.
6. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902. СПб.: Издательство Министерства народного просвещения, 1902. 787 с.
7. Григорьев исторический очерк русской школы. М.: Товарищество Типографии А.И. Мамонтова, 1900. XII. 589 с.
8. Гессен В. О. О постановке преподавания на юридических факультетах // Право. 1901. № 18. Стб. 1913 925; № 19. Стб. 959–966.
9. Сто двадцять років // Наукові записки Ніжинського педагогічного інституту імені М.В. Гоголя. Чернігів, 1940. Т.1. С. 3–11.
10. Даденков М. Ф. З історії Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя // Наукові записки Ніжинського педагогічного інституту імені М. В. Гоголя. Чернігів, 1940. Т.1. С. 12–41.
11. Никонов С. М. От привилегированного лицея к пролетарскому ВУЗу (к 105-й годовщине Нежинского института народного образования) // Записки ніжинського інституту народної освіти. Ніжин, 1925. Кн. 2–3. С. 90–120.
12. Пенський І. І., Королевич О. Д. Минуле і сучасність Ніжинської вищої школи // Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М.В. Гоголя. Чернігів. 1940. Т.1. С. 42–57.
13. Васильківський Г.П. Ніжинський державний педагогічний інститут імені М. В. Гоголя. К., 1970. 56 с.
14. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: від гімназії вищих наук до університету. Ніжин: Ніжинський державний педагогічний університет ім. Миколи Гоголя, 2000. 288

с. 15. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 420 с. 16. Міхневич Л.В. Школа практичної юриспруденції в Ніжині // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція: Збірник наукових праць. Одеса, 2014. Вип. 9–1. С. 14–18. 17. Торубара А. О. Ніжинський юридичний ліцей в освітньому просторі, науковому та соціокультурному житті України (1840–1875 pp.): дисерт. кан. іст. наук. 07.00.01 – історія України. Чернівці, 2016. 263 с. 18. Войно-Даньчишина О. Л. Правове Регулювання вищої юридичної освіти та науки в Росії і XIX ст. (на матеріалах українських губерній): автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2006. 19 с. 19. Міхневич Л. Цели юридического образования в утилитарных учебных заведениях: историческое наследие Украины и задачи современности. URL: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/32162. 20. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко / Сост. Н.В. Гербель. СПб, 1881. 474 с. 21. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1359. Оп.1. Спр. 238. 13 арк. 22. Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. // Історія науки і біографістика. 2010. № 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf (дата звернення 01.04.2017). 23. Обзорение преподавания наук в лицее князя Безбородко в течение 1862–1863 уч. г. // Торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии (4 сентября 1862 г.). К.: Тип. ун-та, 1862. 40 с. 24. Бунге Н. Х. Исследование начал торгового законодательства Петра Великого // Отечественные записки, 1850 г., Т. LXVIII, № 1. 25. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1359. Оп.1. Спр. 93. 25 арк. 26. Бунге Н.Х. Теория кредита. Киев, 1852. 312 с. 27. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. Т.8. С.-Пб.: Брокгауз-Ефрон 1890–1907. 927 с. 28. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1359. Оп.1. Спр. 100. 52 арк. 29. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1359. Оп.1. Спр. 432. 89 арк. 30. Незабитовский В. А. Собрание сочинений / Под ред. проф. А. В. Романовича-Славатинского. Киев: изд. Сов. Ун-та св. Владимира, 1884. 31. Журнал Министерства народного просвещения. Июль 1863. Часть СХІХ. СПб.: В Типографии И.Огрызко, 1863. 32. Патлаевский И. И. Денежный рынок в России от 1700 до 1762 года // Зап. Имп. Новорос. ун-та. 1868. Т. 2. 33. Годишний торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывший 4 сентября 1865 г. К.: В Университетской типографии, 1865. 32 с. 34. Яснопольский Н.П. О географическом распределении государственного доходов и расходов в России. Опыт финансово-статистического исследования. Т.1. Киев, 1890. 256 с. 35. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1359. Оп.1. Спр.100. 52 арк. 36. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф. 1359. Оп.1. Спр. 412. 169 арк. 37. Рай К.Г. Основные начала финансовой науки: Том 1. М.: Книга по требованию, 2012. 322 с. 38. Malchus Carl August von. Handbuch der Finanzwissenschaft und Finanzverwaltung. 2 Vde. Stuttgart, Cotta, 1830. 39. Канкрин Е. Ф. Краткое обозрение российских финансов 1838 года. СПб., 1880. 161 с. 40. Горлов И. Теория финансов / сочинения Ивана Горлова, док. филос., орд. проф. политической экономии и статистики в Императорском Казанском университете. Казань, 1841. 41. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов: Учебное пособие. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom-/Puschk/index.php (дата звернення 01.04.2017). 42. Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині. Ф.1359. Оп. 1. Спр. 439. 91 арк. 43. Гагемейстер Ю. А. Разыскания о финансах древней России. С.-Пб.: при Имп. Акад. наук, 1833. 276 с. 44. Толстой Д. А. История финансовых учреждений России со времени основания государства до кончины императрицы Екатерины II. СПб.: Тип. К. Жернакова, 1848. 45. Канкрин Е. Ф., гр. Очерки политической экономии и финансии: В 3-х частях. С.-Пб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1894. 322 с.

References

1. Zakharov V.V. Yuridicheskoe obrazovanie v Rossii vo vtoroi polovine XIX – nachala XX v. [Legal Education in Russia in the Second Half of the XIX – Early XX Centuries]. «Izuchat' yurisprudentsiyu yako prav iskusstvo». Oчерки istorii yuridicheskogo obrazovaniya v Rossii (konets X–XX vv.). Kursk, 2008. 160 s. 2. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya [Journal of the Ministry of Education]. Chast' XXVI. SPb.: Tipografiya Imperatorskoi Akademii Nauk, 1840. 3. Litsei knyazya Bezborodko [Lyceum of Prince Bezborodko]. SPb.: V Tipografii Imperatorskoi akademii nauk, 1859. 208 s. 4. Zabolotskii P.A. Istoriko-filologicheskii institut knyazya Bezborodko v Nezhine (1875–1910) [Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nizhyn (1875–1910)]. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. 1912. Yanvar'. S. 35–37. 5. Petukhov E.V. Gimnaziya vysshikh nauk v Nezhine. 1820–1832 (K 75-letiyu so dnya osnovaniya). Istoricheskii oчерk [High School of Gymnasium in Nizhyn. 1820–1832 (To the 75th anniversary of the foundation). Historical essay]. SPb.: Tipografiya V.S. Balasheva i K°. 1895. 61 s. 6. Rozhdestvenskii S.V. Istoricheskii obzor deyatelnosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniya. 1802–1902 [Historical overview of the Ministry of Education. 1802–1902]. SPb.: Izdatel'stvo Ministerstva narodnogo prosveshcheniya, 1902. 787 s. 7. Grigor'ev. Istoricheskii oчерk russkoi shkoly [Historical sketch of the Russian school]. M.: Tovarishchestvo Tipografii A.I. Mamontova, 1900. XII. 589 s. 8. Gessen V.O. O postanovke prepodavaniya na yuridicheskikh fakul'tetakh [On the setting of teaching at law faculties]. Pravo. 1901. № 18. Stb. 1913 925; № 19. Stb. 959–966. 9. Sto dvadtsyat' rokov [One hundred and twenty years]. Naukovi zapysky Nizhyns'koho pedahohichnoho instytutu imeni M.V. Hoholya. Chernihiv, 1940. T.1. S. 3–11. 10. Dadenkov M.F. Z istoriyi Nizhyns'koho derzhavnogo pedahohichnoho instytutu im. M.V. Hoholya [From the history of the Nizhyn State Pedagogical Institute them. M.V. Gogol]. Naukovi zapysky Nizhyns'koho pedahohichnoho instytutu imeni M.V. Hoholya. Chernihiv, 1940. T.1. S. 12–41. 11. Nikonov S.M. Ot privilegirovannogo litseyu k proletarskomu VUZu (k

105-i godovshchine Nezhinskogo instituta narodnogo obrazovaniya) [From the privileged lyceum to the proletarian university (to the 105th anniversary of the Nezhin Institute of Public Education)]. *Zapysky nizhyn's'koho instytutu narodnoyi osvity*. Nizhyn, 1925. Kn. 2-3. S. 90–120. 12. Pens'kyy I.I., Korolevych O.D. Mynule i suchasnist' Nizhyn's'koyi vyshchoyi shkoly [The Past and Present of Nizhyn High School]. *Naukovi zapysky Nizhyn's'koho derzhavnogo pedahohichnogo instytutu im. M.V. Hoholya*. Chernihiv, 1940. T.1. S. 42–57. 13. Vasylykivs'kyy H.P. Nizhyn's'kyy derzhavnyy pedahohichnyy instytut imeni M.V. Hoholya [Nizhyn State Pedagogical Institute named after MV Gogol]. K.: Vydavnytstvo «Radyans'ka shkola», 1970. 56 s. 14. Samoilenko H.V., Samoilenko O.H. Nizhyn's'ka vyshcha shkola: vid himnaziyi vyshcheykh nauk do universytetu [Nizhyn high school: from the gymnasium of higher sciences to the university]. Nizhyn: Nizhyn's'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet im. Mykoly Hoholya, 2000. 288 s. 15. Samoilenko H.V., Samoilenko O.H. Nizhyn's'ka vyshcha shkola: storinky istoriyi [Nizhyn high school: pages of history]. Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf», 2005. 420 s. 16. Mikhnevych L.V. Shkola praktychnoyi yurysprudentsiyi v Nizhyni [School of Practical Jurisprudence in Nizhyn]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnogo humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiya: Zbirnyk naukovykh prats'*. Odesa, 2014. Vyp. 9–1. S. 14–18. 17. Torubara A.O. Nizhyn's'kyy yurydychnyy litsey v osvith'omu prostori, naukovomu ta sotsiokul'turnomu zhytti Ukrayiny (1840–1875 rr.) [Nizhyn Law School in the educational space, scientific and socio-cultural life of Ukraine (1840–1875)]. *Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya kan. ist. nauk*. 07.00.01 – istoriya Ukrayiny. Chernihiv, 2016. 263 s. 18. Voyno-Dan'chyshyna O.L. Pravove Rehulyuvannya vyshchoyi yurydychnoyi osvity ta nauky v Rosiyi i XIX st. (na materialakh ukraiyins'kykh huberniy) [Legal Regulation of Higher Legal Education and Science in Russia and the XIX century. (On materials of Ukrainian provinces)]: avtoref. dys. na zdobuttya stupenya kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01 «Teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya politychnykh i pravovykh uchen'». Kharkiv, 2006. 19 s. 19. Mikhnevich L. Tseli yuridicheskogo obrazovaniya v utilitarnykh uchebnykh zavedeniyakh: istoricheskoe nasledie Ukrainy i zadachi sovremenosti [The goals of legal education in utilitarian educational institutions: the historical heritage of Ukraine and the tasks of the present]. URL: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/32162. 20. Gimnaziya vysshikh nauk i litsei knyazya Bezborodko [Gymnasium of higher education and Lyceum of Prince Bezborodko] / Sost. N.V. Gerbel'. SPb, 1881. 474 s. 21. Viddil derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni. F. 1359. Op.1. Spr. 238. 13 ark. 22. Orlyk V.M. Dozhovtneva finansovo-pravova literatura yak dzhherelo do vyvchennya problem finansovoyi polityky uryadu Rosiys'koyi imperiyi kintsya XVIII – pochatku XX st. [By October financial and legal literature as a source for the study of the problems of financial policy of the Government of the Russian Empire of the late XVIII – early XX century]. *Istoriya nauky i biohrafistyka*. 2010. # 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf. 23. Obozrenie prepodavaniya nauk v litsee knyazya Bezborodko v techenie 1862–1863 uch. g. [Review of the teaching of sciences in the Lyceum of Prince Bezborodko during the years 1862–1863]. *Torzhestvennyi akt v litsee knyazya Bezborodka i Nezhinskoi gimnazii (4 sentyabrya 1862 g.)*. K.: Tip. un-ta, 1862. 40 s. 24. Bunge N.Kh. Issledovanie nachal torgovogo zakonodatel'stva Petra Velikogo [Research of the beginning of the trade legislation of Peter the Great]. *Otechestvennye zapiski*, 1850 g., T. LXVIII, № 1. 25. Viddil derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni. F. 1359. Op.1. Spr. 93. 25 ark. 26. Bunge N.Kh. *Teoriya kredita* [The theory of credit]. Kiev, 1852. 312 s. 27. *Entsiklopedicheskii slovar' F.A. Brokgauza i I.A. Efrona* [Collegiate Dictionary of F.A. Brockhaus and I.A. Efron]. T.8. S.-Pb.: Brokgauz-Efron 1890–1907. 927 s. 28. Viddil derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni. F. 1359. Op.1. Spr. 100. 52 ark. 29. Viddil derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni. F. 1359. Op.1. Spr. 432. 89 ark. 30. *Nezabitovskii V. A. Sbranie sochinenii* [Collected Works] / Pod red. prof. A.V. Romanovicha-Slavatinskogo. Kiev: izd. Sov. Un-ta sv. Vladimira, 1884. 31. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya* [Journal of the Ministry of Education]. Iyul' 1863. Chast' CXIX. SPb.: V Tipografii I.Ogryzko, 1863. 32. *Patlaevskii I. I. Denezhnyi rynek v Rossii ot 1700 do 1762 goda* [Money Market in Russia from 1700 to 1762]. *Zap. Imp. Novoros. un-ta*. 1868. T. 2. 33. *Godichnyi torzhestvennyi akt v litsee knyazya Bezborodka i Nezhinskoi gimnazii, byvshii 4 sentyabrya 1865 g.* [The annual solemn act in the Lyceum of Prince Bezborodka and Nezhinskaya Gymnasium, formerly September 4, 1865]. K.: V Universitetskoi tipografii, 1865. 32 s. 34. *Yasnopol'skii N.P. O geograficheskoy raspredelenii gosudarstvennykh dokhodov i raskhodov v Rossii. Opyt finansovo-statisticheskogo issledovaniya* [On the geographical distribution of state revenues and expenditures in. Experience in financial and statistical research]. T.1. Kiev, 1890. 256 s. 35. Viddil derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni. F. 1359. Op.1. Spr.100. 52 ark. 36. Viddil derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni. F. 1359. Op.1. Spr. 412. 169 ark. 37. *Rau K.G. Osnovnye nachala finansovoy nauki* [The basic principles of financial science]: Tom 1. M.: Kniga po trebovaniyu, 2012. 322 s. 38. *Malchus Carl August von. Handbuch der Finanzwissenschaft und Finanzverwaltung*. 2 Bde. Stuttgart, Cotta, 1830. 39. *Kankrin E. F. Kratkoe obozrenie rossiiskikh finansov 1838 goda* [A Brief Review of Russian Finance, 1838]. SPb., 1880. 161 s. 40. *Gorlov I. Teoriya finansov* [The theory of finance] / sochineniya Ivana Gorlova, dok. filos., ord. prof. politicheskoy ekonomii i statistiki v Imperatorskom Kazanskom universitete. Kazan', 1841. 41. *Pushkareva V. M. Istoriya finansovoy mysli i polityki nalogov: Uchebnoe posobie* [History of financial thought and tax policy: Textbook]. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom-/Puschk/index.php. 42. Viddil derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni. F.1359. Op. 1. Spr. 439. 91 ark. 43. *Gagemeister Yu.A. Razyskaniya o finansakh drevnei Rossii* [Researches on the Finances of Ancient Russia]. S.-Pb.: pri Imp. Akad. nauk, 1833. 276 s. 44. *Tolstoy D.A. Istoriya finansovykh uchrezhdenii Rossii so vremeni osnovaniya gosudarstva do konchiny imperatritsy Ekateriny II* [History of financial institutions in Russia since the founding of the state until the death of Empress Catherine II]. SPb.: Tip. K. Zhernakova, 1848. 45. *Kankrin E.F., gr. Ocherki politicheskoy ekonomii i finansii* [Essays

on political economy and finance]: V 3-kh chastyakh. S.-Pb.: Tip. Imp. Akad. nauk, 1894. 322 s.

Наталья Пасичник

**ПРЕПОДАВАНИЕ НАУКИ О ФИНАНСАХ
В НЕЖИНСКОМ ЮРИДИЧЕСКОМ ЛИЦЕЕ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДКО**

В статье рассматриваются законы казенного управления как учебная дисциплина, при изучении которой студенты Нежинского юридического лицея князя Безбородко (1840–1875 гг.) получали финансово-правовые знания, необходимые для их будущей профессиональной деятельности. Анализируются отдельные автобиографические факты и нежинский период научно-педагогической деятельности всех преподавателей науки о финансах этого учебного заведения. На основе архивных источников воспроизводится содержание науки о финансах в тот период и прослеживается постепенный отход от экономической доминанты к финансово-правовой.

Ключевые слова: Нежинский юридический лицей, князь Безбородко, устав, финансы, законы казённого управления.

Natalia Pasichnyk

**TEACHING OF FINANCIAL SCIENCE IN THE
NIZHYN LYCEUM OF PRINCE BEZBORODKO**

The article deals with the laws of treasury management as an academic discipline in the study of which the students of Nizhyn Law Lyceum of Prince Bezborodko (1840–1875) gained financial and legal knowledge required for the preparation of practitioners – judges, investigators, notaries and other officials of the judiciary. It analyzes the separate autobiographical facts and «Nizhyn period» of scientific and pedagogical activity of Financial Law teachers in this institution. Based on archival sources stored in the archive Nizhyn (programs of the department of Treasury management laws and a list of exam questions on the subject) can be reproduced the content of financial science of that times. It is noted that for the period of Law Lyceum the Finances as a an academic discipline of the laws of treasury management has evolved into an independent science «Laws of finance» and the content moved from the economic to the dominant of financial and legal.

Key words: Nijinsky legal Lyceum, Prince Bezborodko, statute, finance, treasury management laws.